TYUTORLAR FAOLIYATI VA ULARGA QO‘YILGAN TALABLAR

Nazarqulova Gulnora Ablakulovna, GulDU Boshlang‘ich ta’lim uslubiyoti kafedrasi o‘qituvchisi (PhD), dotsent.
e-mail: gulnoranazarqulova920.@gmail.com.

Annotatsiya. Ushbu maqolada tyutorlar faoliyati va ularga qo‘yilgan talablar haqida so‘z boradi. Tyutorlar bugungi kunda oliy ta’lim tizimidagi talabalarga eng yaqin va ular haqida yaxshi biladigan kishilardir. Yaxshi tyutor – bu talabaga yelkadosh murabbiy va mohir konsultantdir. U talabaning kuchli taraflarini, zaxiradagi qobiliyatlarini yuzaga chiqarib, kamchiliklari ustida ishlashni o‘rgatishi haqida ma’lumotlar keltirilgan.
Kalit so‘zlar: tyutor, talaba, oliy ta’lim, psixologik, ruhiy va jismoniy tarbiya;

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ УЧИТЕЛЕЙ И ТРЕБОВАНИЯ К НИМ

Абстрактный. В статье рассматривается работа репетиторов и предъявляемые к ним требования. В современной системе высшего образования преподаватели – это самые близкие к студентам люди, которые знают их лучше всех. Хороший репетитор – это поддерживающий тренер и опытный консультант для ученика. Сообщается, что он учит студентов раскрывать свои сильные стороны и резервные способности, а также работать над своими слабостями.
Ключевые слова: преподаватель, студент, высшее образование, психологическое, умственное и физическое воспитание;

TUTORS' ACTIVITIES AND REQUIREMENTS FOR THEM

Abstract. This article discusses the activities of tutors and the requirements placed on them. Tutors are the closest and most knowledgeable people to students in the higher education system today. A good tutor is a mentor and a skilled consultant who works with the student. He or she teaches the student to reveal their strengths, reserve abilities, and work on their weaknesses.
Keywords: tutor, student, higher education, psychological, mental and physical education;

Kirish. Har bir oliy ta’lim muassasining talabasi uning farzandi kabidir. Ota-ona o‘z bolalari uchun doimo qayg‘urgani singari bugun ta’lim muassasalari ham talabalarning ilm olishi, kelgusi faoliyatini to‘g‘ri belgilashiga mas’ullikni his etadi. Talabaga ta’lim berish bilan birga, darsdan bo‘sh vaqtida nimalar bilan bandligi, qanday muhitda yashashi, uning fanlardan tashqari qiziqishlari – hammasi oliy o‘quv yurti uchun muhim.

Xo‘sh, bu jarayonda o‘tgan davrlarda oliy ta’lim muassasasi qanday ishlarni amalga oshirgan? Ma’lumki, yaqin yillargacha OTMlarda murabbiylik tizimi asosida ish olib borilardi. Bunda murabbiylik tizimi professor-o‘qituvchi xohlasa-xohlamasa majburiy yuklama sifatida akademik guruhlarga biriktirilgan. Bu majburlov yuklamasidan tashqari, o‘qituvchi sifatida o‘zining katta mas’uliyati ham turgan. O‘qituvchi bir kunda uch para darsi bo‘lsa, biriktirilgan guruhlarga faqatgina tanaffus

vaqtida eshikdan mo‘ralab yoki guruh sardoridan shunchaki “kim bor, kim yo‘q” ligini bilish, “nima muammo bor” deb so‘rashdan ko‘p uzoqlashmagan.
Bugun ham oliy o‘quv yurtlarida talabalarning mustaqil ta’lim olish faoliyatini rivojlantirishga ko‘maklashuvchi murabbiylar ish olib bormoqda. Biroq endilikda ular guruh murabbiyi emas, balki tyutor maqomida. Tabiiyki, ularning vazifalari ham avvalgilaridan farq qiladi.

Respublika davlat oliy ta’lim muassasalarida tyutorlik tizimi joriy qilinganiga ko‘p bo‘lmadi. Prezidentimizning 2019-yil 8-oktyabrdagi “O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish kontsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi Farmoni hamda shu asosida qabul qilingan Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirining 2021-yil 30-sentyabrdagi buyrug‘i va Nizomi yangicha tizimga asos bo‘lgan edi.

Avvalambor, “tyutor” (“tutor”) tom ma’noda ustoz, murabbiy, instruktor – yo‘l ko‘rsatuvchi ma’nolarida qo‘llaniladi. Tyutor birinchi navbatda, ma’lum bir sohaning mutaxassisi bo‘lib, uning asosiy vazifasi talabaga muayyan bilim va ko‘nikmalar berishdan iborat. Kengroq ma’noda esa, tyutor talabaga o‘quv jarayoni davomida o‘z salohiyatini namoyon qilish, o‘zini yanada yaxshiroq anglash, o‘qish va hayotda to‘g‘ri qaror qabul qilish va tanlashni o‘rgatadi. U talabaga har bir qadam va harakatlarining oqibatlarini anglash, hayotda o‘z qiziqishlarini topishga yordam beradi.

Buning uchun tyutor o‘z tarbiyachilarining qiziqish va moyilliklarini, muammo va qiyinchiliklarini chuqur tahlil qiladi. U talabaning atrofidagi intellektual va psixologik muhitni sinchkovlik bilan o‘rganadi. Bir so‘z bilan aytganda, tyutor o‘quvchi va ta’lim jarayoni o‘rtasidagi bog‘lovchi kuch hisoblanadi. Uning yordamida o‘qish qiziqarli va samarali jarayonga aylanishi lozim.

Tyutorlik usuli qadimgi Yunonistonda ham asosiy ta’lim jarayoniga yordam sifatida yo‘lga qo‘yilgan edi. Hozirda dunyoning ko‘plab mamlakatlarida tyutorlik uchun maxsus o‘qitiladi, diplom beriladi. Masalan, Rossiyada pedagogika sohasiga ixtisoslashtirilgan oliygohlarda bakalavr va magistratura bo‘yicha maxsus tyutorlik kurslari bor. Tyutorlik markazlari va assotsiatsiyalar faoliyat yuritadi. Bu ko‘hna usul zamonaviy dunyoda turli shakllarda (formal va noformal, o‘quv xonasida yoki masofaviy tarzda) qo‘llaniladi. Tyutorlik, albatta, formal o‘quv jarayonidan farq qiladi. U yengilroq, moslashuvchan shaklda amalga oshiriladi [1].

Tadqiqot metodologiyasi va adabiyotlar tahlili. Tyutorlar – bu yuksak mas’uliyat egalari hisoblanadi. Zero, tyutor dunyoqarashi endi shakllanayotgan talaba bilan muntazam tarzda ishlaydi. Bunday mutaxassisning asosiy vazifasi boshqa odamga o‘qishni samarali va qiziqarli jarayonga aylantirishga yordam berish. Tyutor ham butun guruh bilan, ham individual tarzda ishlashi kerak bo‘ladi. Ilmning qaysi sohalariga urg‘u berish, kelajakda kasb tanlash, kerak bo‘lsa, boshqa mutaxassislikka mo‘ljal olish, o‘qish va kundalik hayot o‘rtasida muvozanatni o‘rnatish, vaqtini menejment qilish masalalarida talabalarga ta’sir qilish ham tyutorning vazifasidir.

Yaxshi tyutor – bu talabaga yelkadosh murabbiy va mohir konsultantdir. U talabaning kuchli taraflarini, zaxiradagi qobiliyatlarini yuzaga chiqarib, kamchiliklari ustida ishlashni o‘rgatadi.

Hozirgi globallashuv sharoitida barcha sohalarning tayanchi, fundamenti – ta’limga borib taqaladi. Chunki aynan ta’lim dargohlaridan jamiyat uchun kerakli va uni boshqaradigan yetuk mutaxassislar yetishib chiqmoqda. Shu jihatdan, zamon talablariga mos, irodali, har tomonlama mulohazali, manfaatlari bunyodkorlik g‘oyasiga qaratilgan yosh kadrlarni tarbiyalash bugungi kun ta’lim muassasalari oldida turgan dolzarb vazifalardan sanaladi.

Tyutorlik tizimi ham ana shu maqsadlarga yo‘naltirilgan. U oliy ta’lim muassasasida tarbiya jarayonini tizimli va samarali amalga oshirishning muhim shakli va vositasidir. Tyutor esa talabalarning shaxsiy rivojlanishiga, ta’lim

muassasasi, respublika va xalqaro miqyosdagi tanlov va olimpiadalarda munosib ishtirok etishiga, shuningdek, ularning bo‘sh vaqtlarini mazmunli o‘tkazishiga ko‘maklashuvchi pedagog bo‘lib, u yigit-qizlarni kasbga yo‘naltirish, Vatanga muhabbat ruhida tarbiyalash, turli ilmiy to‘garaklarga jalb etish hamda muammo va kamchiliklarini o‘rganib, ularga atroflicha echim topish bilan shug‘ullanadi.

Har qanday yangilik kabi bu yo‘nalishning ham kelib chiqish tarixi bor. Ko‘p manbalarda ta’kidlanishicha, dastlabki tyutorlar XII asrda Angliyaning Oksford va Kembrij universitetlarida paydo bo‘lgan. Atama ingliz tilidan olingan va “uy o‘qituvchisi, o‘qituvchi, murabbiy, vasiy” degan ma’nolarni anglatadi. “Tyutorlik” so‘zi insonning shaxsiy ta’limini qo‘llab-quvvatlashni anglatadi. Bu juda nozik, “xususiy” ish faoliyatidir.

Rus tadqiqotchisi N.V. Ribalkinaning fikriga ko‘ra, XVI asr oxiriga kelib tyutor universitet ta’limi tizimida qo‘l ostidagi talabalarning tarbiyasiga mas’ul bo‘lgan muhim shaxsga aylanadi. XVII asrda tyutor faoliyati ko‘lami yanada kengayib, endilikda unga ta’lim berish vazifalari ham yuklanadi. U talabaga qaysi amaliy mashg‘ulot va ma’ruzalarga kirishni aniqlab beradi, talabalar darslarni qoldirmay yaxshi o‘qishlari va imtihonlarga tayyor bo‘lishlarini nazorat qilib boradi. XVII asrdan boshlab tyutorlik tizimi rasman ingliz oliy ta’limi tizimining ajralmas qismi sifatida tan olina boshlagan [2].

Bugungi kun ma'lumotlariga qaraganda, zamonaviy Oksfordda 90 foiz, Kembrijda esa 75 foiz tyutorlar 1 yoki 2 talaba bilan ish olib boradi. Ular maxsus ma’lumotga ega bo‘lmasalarda, talabalarga ham o‘qish davomida, ham ta’til paytida rahbarlik qilish, ma’nan ustozlik qilish kabi vazifalarga mas’ul.

Aniqrog‘i, tyutor ishining asosiy shakli talaba bilan individual va jamoada ishlash yoki unga ta’lim-tarbiya maslahatchisi bo‘lishdan iborat. Tyutorga yetakchilik, tashkilotchilik, tashabbuskorlik, intiluvchanlik, notiqlik mahorati, muloqatga kirishish, zamonaviy axborot-kommunikatsiya va innovatsion pedagogik texnologiyalar bilan ishlash bo‘yicha malakaga ega bo‘lish, ta’lim-tarbiya jarayoniga doir normativ-huquqiy hujjatlarni bilish kabi bir qator umumiy talablar qo‘yiladi.

Ma’lumki, talabalar birinchi bosqichga qabul qilinishi yoki o‘qishini ko‘chirish orqali kelgani bois, u bilan bog‘liq ma’lumotlar bazasi shakllantirilmagan bo‘ladi. Har bir tyutor o‘ziga biriktirilgan akademik guruhdagi talabalari bilan individual o‘tirib, universitet yoki dekanat tomonidan berilgan ma’lumotlar shkalasi, jamlanma shakli bo‘yicha talabaning ism-sharifidan tortib toki uning yashash manzili, qiziqishlari, yaqin qarindoshlari, umuman, barcha ma’lumotlarni so‘rab, belgilangan ma’lumotlar bazasini to‘ldiradi. Bu ishda tyutorning mas’ulligini yanada oshirish ahamiyatli. Chunki, talabaning berilgan ma’lumoti aniqligi, to‘g‘ri keltirilgani, rasmiylashtirishda xatolikka yo‘l qo‘yilmasligi e’tiborni kuchaytirishni talab qiladi.

Ba’zan talabalar, ayniqsa, birinchi bosqich va hatto katta kurslarda oliygohning shart-sharoitidan xabardor emasligiga guvoh bo‘lamiz. Mana shunday paytda unga yo‘l ko‘rsatib turuvchi shaxs kerak bo‘ladi. Talabalar turar joylari, axborot resurs markazi, talabaning darsdan bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etishga yo‘naltirilgan turli to‘garak, klublar, sport majmuasi, oliygoh muzeyi, madaniyat va musiqa zallari va boshqalar bilan yaqindan tanishtirish lozim. Yigit-qizlar dastlabki o‘n kunda qiziqishlari doirasida zarur binolar, shart-sharoitlar bilan yaqindan tanishib borishiga erishish kerak. Bu uning dastlabki kunlardanoq o‘qish va izlanishlarini bir maromda tashkil etish va davom ettirish imkoniyatini yanada kengaytirishga xizmat qilada.

Oliygohlarda talabalar qiziqishlarini inobatga olish ham muhim ahamiyatga ega. Bugungi zamonaviy tizim tyutorlari talabaning bo‘sh vatini maqsadli tashkil etishda vaqtbay emas balki soatbay, minutbay mexanizmini qo‘llagan holda yangicha ruhdagi, motivatsion, samarali tashkiliy-amaliy ishlarni bajarib kelmoqda. Albatta, har bir talabani to‘g‘ri yo‘naltirish, ularning bo‘sh vaqtini samarali va natijador qilib tashkil etish jamiyat uchun yanada bilimli, salohiyatli kadr etishtirishga xizmat qiladi.

Ma’lumki, davlatimiz, oliy ta’lim muassasalari tomonidan nomdor stipendiyalar, grantlar joriy qilib borilmoqda. Prezident, Navoiy, Beruniy, Ibn Sino, Islom Karimov (va boshqa) nomidagi nomdor stipendiyalar shular jumlasidan. Yana, xalqaro yoki respublika miqyosidagi grantlar, loyihalarda ishtirok etib, g‘olib bo‘lish imkoniyati ham mavjud. Buning uchun talabani to‘g‘ri yo‘naltirib, u bilan tizimli ishlash kerak. Bu vazifalar ham tyutorning zimmasiga tushadi [3].

Ko‘plab tadqiqotchi va mutaxassislar tyutorlikni qo‘llab-quvvatlash uzluksiz ta’lim tizimida o‘ziga xos murabbiylikni rivojlantirishning eng samarali shakllaridan biri, deb ta’kidlamoqda. Ayni paytda tyutorlik ilg'or pedagoglar tomonidan tatbiq etilayotgan innovatsion pedagogik faoliyatlardan biri sifatida ham e’tirof etilyapti. Shu bois, yurtimizda tyutorlik faoliyatiga qiziqishning ortishiga ko‘p omillar sabab. Shulardan biri, oliy ta’lim muassasalarida tyutorlik texnologiyalarini qo‘llash ehtiyojining yuzaga kelgani bo‘lsa, yana biri, tyutorlik g‘oyalari davlat ta’lim dasturlariga kiritila boshlanganidir.

Bu nima degani? Bilamizki, akademik guruh talabasi va fan o‘qituvchisi o‘rtasida o‘zaro bir-birini tushunmaslik holatlari yuzaga kelib turadi. Bunday vaziyatda tyutordan faollik ya’ni, talaba bilan individual suhbat natijasida vaziyatga aniqlik kiritish talab etiladi. So‘ng, holatning yukiga qarab, o‘qituvchi, fakultet dekanati yoki ota-onasiga xabar beriladi, ular bilan fikr almashiladi.

Tahlil va natijalar. Bu bir tomondan, muammo kattalashib ketishining oldini olsa, boshqa tomondan, oliy ta’lim muassasasida turli illatlar – qo‘pol muomala, ta’magirlik, shaxsni haqorat qilish, zo‘ravonlik, ichki tartib va odob-axloq qoidalari kodeksi talablariga bo‘ysunmaslik kabilar yuzaga kelishiga to‘siq bo‘ladi. O‘z navbatida, bu jarayonlarda tizim xodimlari mamlakatimizda olib borilayotgan “Korruptsiyasiz soha” tartibotida va oliy ta’lim muassasalarida sog‘lom ma’naviy muhitni ta’minlashdek ustuvorlik berilgan vazifalarni amalga oshirishga o‘z hisasini qo‘shib kelmoqda. Buni “Tyutor profilaktikasi” desa ham bo‘ladi.

Talaba qiyofasi. Bu ham tyutorning og‘riqli masalalaridan biri. Chunki, o‘spirin yosh va undan o‘tish vaqtida bo‘lgan talabalarga yagona kiyim yoki cheklovlarga qaratilgan tartibli, odobli kiyinish gohida malol kelishi mumkin. Intizomni buzish esa uning tyutori universitet rahbariyati, dekanat yoki boshqa mutasaddilardan tanbeh eshitishiga olib keladi. Shu bois, tyutor har bir oliy ta'lim muassasalarida qabul qilingan odob-axloq qoidalari kodeksi va ichki tartib-qoidalar asosida talabani tartibga chaqirib turishi, tashqi ko'rinish borasida ham maslahatlar berishi lozim. Jarayonda samarali metodlar orqali talabalarning dunyoqarashini shakllantirish, psixologik portretini yaratgan holda ish olib borishi muhim vazifalardan sanalanadi.

O‘tgan yilning 17-noyabridan 15-dekabriga qadar hududlarda respublikadagi 140 dan ortiq oliy ta’lim muassasalari tyutorlari va dekan o‘rinbosarlari uchun tashkil etilgan o‘quv-seminar va seminar-treninglarda trenerlar safida ishtirok etdim. Jarayonlar juda qizg‘in va samarali o‘tdi. Yangi tashkil etilgan tizimda faoliyat boshlagan tyutorlar o'z vazifalarini bajarishda dastlab yoki tez-tez uchrab turadigan masalalar hamda ularning yechimlari, dekan muovinlarining tyutorlar bilan hamkorlikda ishlarni qanday tashkil etishi borasidagi amaliy mexanizmlar zamonaviy metodlar orqali muhokama qilindi, o‘rganildi.

Seminarlarda tyutorlar tomonidan muloqatlar jarayonlari va maxsus so‘rovnoma orqali tizimni yanada yaxshilash, amaliyotga uchraydigan turli muammoli holatlar, masalalar, amaliy echimini kutayotgan ko‘plab savollar, taklif va tavsiyalar olindi. Masalan, tyutorlarlarning hududiy muloqot maydonchasi va tajriba almashinuvlarini yo‘lga qo‘yish, moddiy-ma’naviy rag‘batlantirish tizimini kuchaytirish, “Yil tyutori”, “eng faol tyutor”, “eng namunali tyutor” kabi bir qancha naminatsiyalardan iborat hududiy, respublika bosqichida o'tkaziladigan ko‘rik-tanlovlarni yo‘lga qo‘yish, tyutorlik maqomi va darajasini yuksaltirishga oid me’yoriy asoslarni yaratib borish kabi takliflar shular jumlasidan.

Umuman, jarayonlarda tyutorlik vazifasiga bilimli, dunyoqarashi keng, pedagogik va psixologik tajribaga ega munosib xodimlar tanlanganiga guvoh bo‘ldik. O‘ylaymanki, yangi tashkil etilgan tizim vakillari oldiga qo‘yilgan vazifalarni uddalayapti. Eng asosiysi, ular talaba yoshlarning yaqin ko'makchisi, ta'lim jarayonlarida xolis yo‘l ko‘rsatuvchisiga aylanmoqda.

Shaxsning hamkorlik faoliyatini ta’minlovchi asosiy mexanizm ularning munosabatlarini qanday tarzda tashkil etilganligi, muloqot o‘rnatish malakasi, muloqot takti, munosabatlarning insonparvarlik xususiyatiga egaligi, muomalaga qiziqishlari va boshqa jihatlar bilan ham belgilanadi. Tadqiqotimizda hozirgi zamon Oliy ta’lim muassasasi tyutori bilan talabalarining muloqot maromiga ularning hamkorligini shartlovchi omillardan biri sifatida tan olish mumkin. Biz tadqiqotimizda tyutor bilan talabalar hamkorlik faoliyatida ustozning bu munosabatlardagi umumiy timsolini yoritishga imkon beradigan T. Liri metodikasidan foydalandik. Ushbu metodikadan foydalanishimizdan maqsad tyutor bilan talabalarning hamkorlik faoliyatida ustoz shaxsining roli va ularning o‘zaro munosabatidagi yetakchi omillarning ahamiyatini aniqlashdan iborat edi. Shuni hisobga olib, biz metodikaning tavsifidan o‘rin olgan yetakchi omillar yordamida pedagogika Oliy ta’lim muassasasi sub’ektlar o‘rtasidagi munosabatlar xususiyatlarini o‘rgandik. Biz tyutorning talabalar bilan muloqotga kirishishga qobiliyatliligini, ularning munosabat o‘rnatish imkoniyatlarini baholashga harakat qildik. Muloqot maromi va taktiga ko‘ra, tyutor talabalariga nisbatan yuqori darajadagi muloqot malakasiga ega bo‘lishi lozimdir. Tadqiqotimizda shunday bir holatni kuzatdikki, bu voqelik esa tyutor bilan talabalar munosabatida ishonchli biron-bir farqning kuzatilmayotganligini ko‘rsatdi. Agar sub’ektlar munosabatida bir xillik kuzatiladigan bo‘lsa, buni ijobiy holat sifatida e’tirof etish kerak, aksincha muloqot darajalarining o‘rtacha qiymat atrofida ekanligini e’tirof etishni ancha mushkullashtiradi. Tyutorning muloqotga qobiliyati mabodo talabalarnikidan ortda qoladigan bo‘lsa, u holda uning shogirdlariga ta’sir ko‘rsatish imkoniyati shaxslilik mazmunidan saboq oluvchilarning ta’sir doirasiga tushib qolishidan dalolat beradi. Tyutorni talabalar bilan munosabatida koordinatsiya yoki subordinatsiya o‘rnatishning ham o‘z maromi mavjud degan xulosa chiqarishga imkon beradi. Tyutorning talabalar bilan ta’lim jarayonidagi muloqot doirasi faqat kognitiv, affektiv yoki xulqiy jihatdan baholanishi eng maqbul variant sanaladi [4].

Xulosa. Talabalarning darsni o‘zlashtirish holatini tahlil qilish va darsdan bo‘sh vaqti mazmunli o‘tishini ta’minlash, ijtimoiy (oilaviy) holatidan doimiy xabardor bo‘lish hamisha tyutorning diqqat markazida bo‘ladi. U o‘quvchisining nimalarga qiziqishini aniqlaydi, muvaffaqiyati va muvaffaqiyatsizligi sabablarini tahlil qiladi, ixtisoslashtirilgan va qo‘shimcha kurslarni tanlashda

Shuningdek, talabalar turar joylari, ijara va xususiy xonadonlarda yashovchi yoshlarning yashash manzillariga muntazam borib, u erda yaratilgan sharoit va muammolarni o‘rganadi. Talabalarning yashash va o‘qish sharoitini yaxshilashga ko‘maklashadi. Aniqroq qilib aytganda Tyutor talabaga ham ota, ham ona,kezi kelganda esa do‘st-sirdosh ham bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mahkamov U, Mahkamov D, Mahkamova N, Ismoilova D Tyutor pedagogik faoliyatini tashkil etish. – Toshkent, 2022. “Zebo Print” 79-97 betlar.

2. Авлаев О. У., & Бутаева, У. А. Талаба психологик камолоти масаласи. Academic research in educational sciences, 2(5). 2021. – В. 4-11.

3. Авлаев, О. У. Талабалар камолотида ижтимоий интеллектнинг гендер фарклари “Психология” илмий журнал, 2021. – Б. 344-348.

4. https://abt.uz/blog/yuksak-masuliyat-egalari-tyutorlar-haqida